

JAN KONOPNICKI
(1905—1980)

Jan Konopnicki należy do tych najwybitniejszych polskich pedagogów, którego twórczość trudno pomieścić w jednej klasycznej dyscyplinie pedagogicznej. Część jego dorobku należy do dydaktyki, pedagogiki porównawczej i teorii wychowania. Są to prace głównie z początkowego i średniego okresu twórczości. Prace zaliczane do pedagogiki specjalnej (resocjalizacyjnej) napisał Konopnicki w końcowym okresie swego życia.

Jan Konopnicki zdobył solidne wykształcenie uniwersyteckie (Uniwersytet Jagielloński) w okresie, gdy nie było wyraźnego (i sztucznego) podziału na studia psychologiczne i pedagogiczne. Tak więc formalnie był zarówno pedagogiem, jak i psychologiem, a takie przygotowanie nie stwarzało hamulców i kompleksów w podejmowaniu problemów badawczych wynikających nie tylko z obiektywnego rozwoju wiedzy o człowieku, ale również (a w przypadku J. Konopnickiego przede wszystkim) z szeroko rozumianej praktycznej rzeczywistości pedagogicznej. Podejście „psychopedagogiczne” charakteryzuje cały dorobek naukowy J. Konopnickiego, mocniej wybijający się zwłaszcza w końcowym okresie twórczości.

Z perspektywy czasu można doszukać się drugiej zasadniczej przesłanki i kryterium doboru problemów badawczych. Można ją określić jako moralne wyczulenie na sytuację dzieci i młodzieży w różnorodny sposób cierpiących i spychanych, przez zewnętrzne warunki, na obrzeża normalnego życia społecznego.

Dla pełnej charakterystyki należy jeszcze dodać postawę niezależności ideowo-politycznej, która w latach po II wojnie światowej była wśród pedagogów niezwykle rzadka.

Zainteresowania naukowe i praktyczne działalnością pedagogiczną Jana Konopnickiego rozbudzone były przez tradycje nauczycielskie, podtrzymywane w Jego rodzinie przez kilka pokoleń.

Urodził się w roku 1905 w podkrakowskiej wsi Tonie, gdzie jego ojciec był kierownikiem szkoły powszechnej. Na kształtowanie jego osobowości wywarła duży wpływ patriotyczna i kulturalna atmosfera ówczesnego Krakowa. W tym gorącym dla Polaków okresie Profesor Konopnicki był uczniem Gimnazjum św. Jacka w Krakowie i te lata głęboko utkwily w jego pamięci. Do tych bogatych w wydarzenia lat i osobistych przeżyć młodzieńczych często wracał w bezpośrednich rozmowach ze swoimi uczniami i przyjaciółmi.

Studia uniwersyteckie na Wydziale Filozoficznym ukończył w r. 1930, uzyskując stopień doktora filozofii. Zgodnie ze swoimi zainteresowaniami bezpośrednio po studiach podjął pracę nauczyciela w gimnazjum i w zakładach kształcących nauczycieli, a następnie na terenach wschodnich województw — w Zaleszczykach i Stanisławowie. Bogate doświadczenia pedagogiczne i umiejętności organizatorskie Profesora zostały wykorzystane przez władze oświatowe, które powierzyły mu stanowisko podinspektora szkolnego w Gródku Jagiellońskim. Obowiązki te pełnił do wybuchu II wojny światowej. We wrześniu 1939 roku tylko dzięki szczęśliwemu zbiegowi okoliczności uniknął deportacji na Wschód.

Lata wojny były trudnym, ale również twórczym okresem w życiu Profesora. Już w listopadzie 1939 znalazł się na Węgrzech, skąd w lutym 1940 r. przedostał się do Francji, gdzie wstąpił jako ochotnik do Armii Polskiej. Był żołnierzem II Dywizji i ukończył szkołę podchorążych w Coetquidan. W czerwcu 1940 r. brał udział w kampanii francuskiej, a po klęsce Francji został ewakuowany do Szkocji. W wojsku polskim (II Brygada Strzelców) pozostawał do czasu urlopowania w sierpniu 1942 r.

Okres czynnej służby wojskowej wykorzystuje również na działalność oświatową, organizując kursy i egzaminy maturalne dla żołnierzy polskich. W roku 1942 rozpoczął kształcenie nauczycieli, organizując najpierw kursy, a następnie Studium Pedagogiczne (1943) przy Uniwersytecie w Edynburgu. Profesor Konopnicki był kierownikiem tego Studium do końca września 1946 r. Uczestnikami kursu i studentami byli Polacy, którzy z różnych względów znaleźli się na emigracji, a po zakończeniu wojny pragnęli powrócić do kraju i pracować na różnych szczeblach szkolnictwa. Absolwentami Studium w Edynburgu byli wybitni pedagodzy, którzy w powojennej Polsce pełnili odpowiedzialne funkcje w szkolnictwie. Wielu z nich należało do czołowych teoretyków i badaczy w naukach pedagogicznych.

Będąc dyrektorem Studium Pedagogicznego, Jan Konopnicki prowadził również ważną dla polskiej społeczności wojskowej działalność oświatowo-kulturalną, między innymi redagował czasopismo, na którego łamach dyskutowano aktualne problemy polityczne, przyszłość nauki i edukacji w niepodległej Polsce.

Po uzyskaniu dyplomu ukończenia studiów w Uniwersytecie w Edynburgu Jan Konopnicki rozpoczął działalność naukową. Jego zainteresowania koncentrują się na demokratycznych zasadach organizacji szkolnictwa brytyjskiego, czego rezultatem są prace wydane w Wielkiej Brytanii i w Polsce (m.in. książki *Demokratyczne podstawy szkolnictwa szkockiego* — wydane w Londynie w 1942 r. oraz *Eksperymentalne szkolnictwo w Anglii i Szkocji*, „Ossolineum”, Wrocław—Kraków 1964, *Comprehensive Schools i inne eksperymenty selekcyjne w Wielkiej Brytanii* — „Kwartalnik Pedagogiczny” 1963).

Innym elementem tej działalności naukowej było gruntowne zapoznanie się z aktualnymi zasadami metodologii badań w psychologii i pedagogice, ukierunkowanych na praktyczne problemy edukacyjne i potrzeby indywidualne dziecka. Takie ukierunkowanie badań naukowych widoczne było we wszystkich późniejszych pracach wydanych w Polsce.

Do kraju wraca Profesor w r. 1946 i od samego początku aktywnie włącza się do pracy naukowej i pedagogicznej. Zdobyta wiedza w czołowych uniwersytetach i placówkach naukowych Anglii i Szkocji, a przede wszystkim opanowanie najnowszych osiągnięć metodologicznych i diagnostycznych mogła być od tego momentu wykorzystana w kształceniu pracowników naukowych, nauczycieli oraz w bezpośredniej pracy z polskimi dziećmi, które wymagały specjalistycznej opieki, leczenia i wychowania.

W pierwszym okresie pracy w Polsce powojennej Profesor Konopnicki obejmuje stanowisko wicedyrektora, a później dyrektora Instytutu Pedagogicznego Związku Nauczycielstwa Polskiego we Wrocławiu. Uczelnią tą kierował do czasu jej likwidacji. Równocześnie, w latach 1948—1953, pracował w Centralnej Wojewódzkiej Poradni

Zdrowia Psychicznego we Wrocławiu w charakterze psychologa oraz jako kierownik pedagogiczny Oddziału Leczniczko-Wychowawczego dla dzieci nerwicowych. Praca ta pozwoliła Profesorowi nie tylko spożytkować najnowsze osiągnięcia z zakresu psychologii i pedagogiki, ale także zdobyć bogate doświadczenie z zakresu opieki i ratowania zdrowia psychicznego dzieci. W ten sposób czynnie odpowiadał na wszelkie zapotrzebowania społeczne pierwszych lat powojennych oraz dostrzegał wiele istotnych problemów praktycznych, które w dalszej pracy rozwiązywał na drodze badań naukowych.

W okresie wrocławskim najpełniej wyraziła się osobowość Profesora Konopnickiego, a mianowicie konkretna i społecznie doniosła działalność praktyczna połączona z rzetelną postawą badacza naukowego. Osiągnięcia te spotkały się z należnym uznaniem pedagogów i psychologów związanych z praktyczną działalnością leczniczo-wychowawczą oraz najwybitniejszych przedstawicieli teorii pedagogicznej, jak profesorowie B. Nawroczyński, B. Suchodolski i S. Baley, którzy wystąpili do Rady Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Warszawskiego o przyznanie J. Konopnickiemu stopnia docenta.

W ciągu całego okresu powojennego Profesor Konopnicki pracował w wielu uczelniach wyższych. We Wrocławiu prowadził wykłady w Wyższej Szkole Handlowej, w 1953 pracował w Wyższej Szkole Wychowania Fizycznego, gdzie pełnił funkcję dziekana, a następnie został wybrany rektorem i kierował tą Uczelnią przez dwie kadencje (1956—1962). Przez pewien czas pracował w Uniwersytecie Wrocławskim. Marzeniem życiowym Profesora był powrót do rodzinnego Krakowa, co udało mu się zrealizować w r. 1963. Z początku kieruje tutaj Katedrą Pedagogiki Eksperymentalnej w Wyższej Szkole Pedagogicznej, a następnie obejmuje Katedrę Pedagogiki Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Ostatnie lata poświęcił Profesor pracy w swojej macierzystej uczelni, w Uniwersytecie Jagiellońskim, pełniąc funkcję dyrektora Instytutu Pedagogiki.

Wśród wielu osiągnięć organizacyjnych dokonanych w Uniwersytecie Jagiellońskim wymienić należy inicjatywę przekształcenia struktury studiów pedagogicznych i powołanie studiów resocjalizacyjnych, które cieszą się ogromną popularnością wśród młodzieży.

Bogata jest również jego pozauczelniana praca naukowa. Przez osiem lat był przewodniczącym Komisji Nauk Pedagogicznych Polskiej Akademii Nauk — Oddział w Krakowie, należał do Europejskiego Towarzystwa Pedagogicznego, brał udział w wielu konferencjach i sympozjach krajowych i zagranicznych. Z ramienia UNESCO koordynował międzynarodowe badania nad poziomem wiadomości, w których po raz pierwszy uczestniczyła również Polska.

Długoletnia praca dydaktyczna w kilku wyższych uczelniach zaowocowała najpełniej w przygotowaniu całych rzesz nauczycieli i wychowawców, którzy pracują w różnych placówkach na obszarze całego kraju. Profesor Konopnicki przygotował i promował kilkuset magistrów, wyspecjalizowanych w różnych działach i problemach pedagogiki. Kilkudziesięciu najbliższych współpracowników Profesora zatrudnionych w placówkach naukowych, jak również na różnych szczeblach powszechnej oświaty

i wychowania oraz w administracji szkolnej uzyskało pod jego naukowym kierunkiem stopnie doktora. W gronie jego wychowanków znajduje się wielu docentów i kilku znanych nie tylko w Polsce profesorów.

Wśród wielu prac naukowych Profesora Konopnickiego spotykamy opracowania książkowe, prace o charakterze rozpraw naukowych, artykuły i referaty opublikowane w języku polskim, angielskim i słowackim. Prace te należą do różnych działów nauk pedagogicznych, a więc metodologii badań naukowych, pedagogiki porównawczej, pedagogiki ogólnej, dydaktyki oraz pedagogiki specjalnej — resocjalizacyjnej. Zdecydowana większość tych prac oparta była na nowatorskim podejściu teoretyczno-metodologicznym i jest wynikiem szeroko zakreślonych badań empirycznych, w których uczestniczyły całe zespoły badaczy (zarówno pracowników akademickich, jak i nauczycieli-wychowawców oraz organizatorów praktyki edukacyjnej).

W twórczości naukowej Profesora Konopnickiego zauważa się wyraźną ewolucję zainteresowań. W początkowym okresie przeważają prace o charakterze ogólnopedagogicznym, następnie ukazało się wiele prac metodologicznych (co było wyrazem usilnych dążeń do podniesienia naukowej wartości nauk pedagogicznych) oraz prace z dydaktyki, dotyczące słabości systemu szkolnego i negatywnych stron procesu nauczania.

Spośród prac o charakterze metodologicznym warto wymienić pracę pt. *Zestawy (testy) słownikowe i ich zastosowanie*, wydaną w 1961 r. przez Komisję Nauk Pedagogicznych, Oddział w Krakowie; *Metody badań skutków wychowania moralnego*, wydaną w Opolu w r. 1967 oraz *Metodologię badań niedostosowania społecznego*, opublikowaną w Biuletynie TWP w 1972 r. Wśród tego dorobku szczególnie cenne dla praktyki dydaktyczno-wychowawczej były badania nad metodami kontroli i oceny osiągnięć ucznia w zakresie nauki i zachowania.

Jan Konopnicki traktował ocenę dziecka wyjątkowo poważnie, gdyż widział w niej istotne narzędzie w kierowaniu rozwojem osobowości. Aby ocena spełniała swoje funkcje, musi być sprawiedliwa, a sprawiedliwość może być zachowana tylko w warunkach zobiektywizowanego pomiaru osiągnięć. Upowszechnianie tych zasad postępowania z dzieckiem szło w parze z empirycznym wypracowaniem narzędzi pomiarowych wzorowanych na metodzie testowej. Pionierski wkład J. Konopnickiego w tym zakresie miał również duże reperkusje w zakresie praktyki szkolno-wychowawczej, był poważnym sygnałem do racjonalnej polityki oświatowej w dążeniu do ograniczania zjawiska niepowodzeń, drugoroczności i odsiewu szkolnego.

Z zakresu dydaktyki najbardziej znane są książki: *Problem opóźnienia w nauce szkolnej* — Ossolineum (1961) oraz *Powodzenia i niepowodzenia szkolne* (1966). Kilka prac z tego zakresu ukazało się w czasopismach pedagogicznych („Studia Pedagogiczne” 1970, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1957).

Rozprawy z zakresu niepowodzeń szkolnych oparte są na rzetelnych badaniach empiryczno-eksperymentalnych prowadzonych w naturalnych warunkach szkoły i środowiska dziecka. Obejmują one etiologię tego zjawiska, rodzaje i stadia rozwojowe oraz zasady podejścia profilaktyczno-terapeutycznego.

Szczególne miejsce w tej problematyce zajmuje książka zatytułowana *Zaburzenia w zachowaniu się dzieci i środowisko* wydana w 1958 r. i w rozszerzonym opracowaniu w 1964. Książka stanowi rezultat wieloletnich badań i praktycznych doświadczeń J. Konopnickiego z dziećmi przejawiającymi różnorodne zaburzenia rozwoju osobowości. Obok problemów selekcji i diagnozy dzieci zaburzonych ukazane zostały tutaj uwarunkowania i typy zaburzeń. Ze względu na krytykę dotychczasowego podejścia do tej kategorii dzieci (drugoroczność i stygmatyzującą terminologię) książka ta wywarła duży wpływ nie tylko na charakter badań w tym zakresie, ale na próby praktycznych innowacji. O wadze książki, jej długiej „żywołności” świadczą liczne cytowania i odwoływania się w pracach ukazujących się w ostatnich latach. Praca stanowi ponadto ważne ogniwo, a zarazem punkt zwrotny w ewolucji zainteresowań naukowych Jana Konopnickiego.

Z prac badawczych nad ewolucją niepowodzeń szkolnych wynikał problem szerszy, wchodzący w obszar psychologii niedostosowania społecznego i patologii zachowań młodzieży. Ta pasjonująca problematyka podjęta została w końcowym okresie twórczości przez Jana Konopnickiego i zaowocowała oryginalnym dorobkiem naukowym. Definiując pojęcie niedostosowania, nawiązywał J. Konopnicki do twórczości Marii Grzegorzewskiej, ale zasadnicze inspiracje teoretyczne i metodologiczne zaczerpnął z prac angielskiego psychologa D. H. Stotta. W całości jednak dorobek z tego zakresu jest oryginalny, o czym świadczą liczne odwoływania się do prac Konopnickiego badaczy współczesnych.

Niedostosowanie społeczne jest tutaj pojęte jako zjawisko psychospołeczne, uwarunkowane złożoną interakcją czynników różnej natury, a jego istotę stanowi cierpienie podmiotu, „okrężność” i nieadekwatność reakcji, a przez to ich szkodliwy społecznie charakter. Nie jest to stan jednorodny i nieodwracalny. Stąd ważnym elementem diagnozy jest nie tylko stwierdzenie samego faktu niedostosowania, ale określenie jego rodzajów (typów). Konopnicki wyróżnił cztery podstawowe typy niedostosowania: wrogość, zahamowanie, aspołeczność i zachowanie niekonsekwentne. Diagnoza niedostosowania musi być obiektywna, a więc dokonana w warunkach naukowej, weryfikowalnej obserwacji.

Podobnie jak w przypadku badania i opracowywania koncepcji rozwiązywania innych problemów pedagogicznych, tak i tutaj Jan Konopnicki okazał się badaczem-empirykiem uznającym zasadę, według której poznanie zjawiska wymaga rzetelnych metod i technik badawczych. Stosując się do tego wymogu, w zespole naukowym kierowanym przez Profesora adaptowano „arkusz diagnostyczny D. H. Stotta”, który znalazł szerokie wykorzystanie w diagnozie niedostosowania różnych populacji młodzieży. W literaturze psychologiczno-pedagogicznej można znaleźć wiele pozycji, które powstały jako rezultaty badań za pomocą tego narzędzia.

Najważniejszą, klasyczną już książką, jest tutaj *Niedostosowanie społeczne*, która w dalszym ciągu stanowi płaszczyznę odniesień dla współczesnych badaczy problematyki zaburzeń w zachowaniu, niedostosowania społecznego i przestępczości młodzieży.

Najszerzej zakrojone badania przeprowadzono we wszystkich szkołach podstawowych (kl. III—VIII) województwa zielonogórskiego (w dawnym układzie administracyjnym). Rezultatem tych badań była diagnoza niedostosowania (rozmiary i rodzaje) oraz opracowanie kierunków działań profilaktyczno-resocjalizacyjnych dla Poradni Wychowawczo-Zawodowych i szkół. Całość wyników tych badań została przedstawiona w monografii *Problemy niedostosowania społecznego i formy działalności profilaktyczno-resocjalizacyjnej* wydanej przez Kuratorium Oświaty i Wychowania w Zielonej Górze w 1979 r. W długofalowych planach tych badań były zamierzenia wypracowania zasad organizacyjnych i metod profilaktyczno-terapeutycznych w środowiskach naturalnych. Badania tego drugiego etapu zostały przerwane przez czynniki niezależne od członków zespołu badawczego.

Istotną zasadą profilaktyki społecznej według J. Konopnickiego jest zróżnicowanie podejście do jednostek niedostosowanych, a podstawą tego zróżnicowania jest typ niedostosowania oraz ogólnopedagogiczna zasada indywidualizacji. W ten sposób koncepcja ta koresponduje z zasadą zróżnicowanego podejścia, lansowanego obecnie na gruncie współczesnej myśli resocjalizacyjnej (głównie w zakresie resocjalizacji zakładowej).

W twórczości naukowej Jana Konopnickiego wystąpiła wyraźna ewolucja zainteresowań, co uwidoczniło się w podejmowanej tematyce badawczej. Od zagadnień ogólnopedagogicznych, poprzez problem niepowodzeń w nauce i zaburzeń w zachowaniu dochodzi Konopnicki do problemów niedostosowania społecznego i profilaktyki społecznej. W ten sposób część jego twórczości znajduje się w obszarze pedagogiki resocjalizacyjnej.

W bibliografii jego prac nie znajdujemy specjalnych opracowań dotyczących „klasycznych” problemów wychowawczo-resocjalizacyjnych w zakładach zamkniętych (choć jest wiele uwag na ten temat w kontekście innych problemów). Wynika to z wielu przyczyn, ale głównie z tej, że Konopnicki skuteczność ograniczania dewiacji i przestępczości wiązał z profilaktyką, a zakłady poprawcze czy karne wprawdzie uważał za konieczne, ale nie wiązał z nimi „nadziei na moralne odrodzenie narodu”.

Profesor Jan Konopnicki prowadził badania, które nie tylko mają respektować zasady badania naukowego i prowadzić do uogólnień teoretycznych, ale mają być wyraźnie ukierunkowane na potrzeby praktyki wychowawczej.

Praktyczną użyteczność badań uważał J. Konopnicki za podstawowy obowiązek pedagoga-badacza. Doskonalenie rzeczywistości wychowawczej wymaga — jego zdaniem — nie tylko badań według rygorów metodologicznych. Źródłem doświadczenia i inspiracji są również bezpośrednie kontakty badacza z pedagogami-praktykami. Takie kontakty stanowiły dla Profesora Jana Konopnickiego naturalny element życia naukowego. Charakter prac naukowych J. Konopnickiego najlepiej oddaje fragment opinii, której autorem jest prof. Wincenty Okoń:

Osiągnięcia naukowe Profesora Konopnickiego dotyczące niepowodzeń szkolnych, a będące rezultatem Jego szerokich badań, spotkały się ze szczególnym uznaniem wśród ogółu teoretyków i prakty-

ków zajmujących się wychowywaniem. Dość powiedzieć, że wielu autorów powołuje się na nie, co więcej, znalazło się dla nich miejsce w podręcznikach nauk pedagogicznych [i dalej] badania te i oparte na nich prace teoretyczne wywarły korzystny wpływ na pracę naszego szkolnictwa. Między innymi zwróciły uwagę ogółu nauczycieli na etiologię niepowodzeń szkolnych i fazy kształtowania się oraz na przyczyny zaburzeń w zachowaniu się dzieci na tle środowiska społecznego.

Walory te podkreślali inni recenzenci prac Profesora Konopnickiego, zwłaszcza tych, które można zaliczyć do pedagogiki resocjalizacyjnej.

Z cech osobowych Jana Konopnickiego, które manifestowały się w jego działalności i które sam uważał za podstawowy warunek sukcesu pedagogicznego, wymienić należy przede wszystkim miłość dziecka i dużą wyrozumiałość. W kontaktach bezpośrednich odczuwało się u Profesora koncentrację na sprawach istotnych i brak zainteresowania problemami pozornymi, prezentowanymi chociażby przez „najbardziej wpływowe i oficjalne autorytety”.

Z perspektywy czasu warto nadmienić, że Profesor Jan Konopnicki przez cały okres swojej twórczości naukowej i działalności zawodowej kierował się dobrem nauki i wychowania młodzieży polskiej w duchu prawdy, uniwersalnych wartości moralnych i prawdziwego patriotyzmu. Ta niezależna światopoglądowa postawa wyróżniała go w gronie polskich pedagogów w trudnych latach powojennych.

Bronisław Urban